

Непипенко Т.

ORCID: 0009-0009-8689-4757

аспірантка кафедри літературознавства імені В. Моренця

Національний університет “Києво-Могилянська академія”

м. Київ, Україна

ПОМІЖ ФАКТАМИ Й МІСТИЧНИМИ ВИДІННЯМИ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХАРКОВА У ТВОРАХ ДЕР НІСТЕРА

Ключові слова: Харків, їдиш, Дер Ністер, міський текст, єврейська література.

Становлення Харкова як літературного й культурного центру в 1920-х роках, після набуття міста статусу столиці радянської України в 1924 році, відбувалося в період форсованої індустріалізації та розбудови міста, з одного боку, а з іншого – у період радянського проєкту підтримки національних літератур і мов, що знайшло виявлення в тимчасовому сплеску книгодрукування, публікацій і перекладів, зокрема і їдишем. У будинку “Слово” в цей короткий період були резидентами як українські, так і єврейські літератори: Микола Бажан, Микола Хвильовий, Давид Гофштейн, Лейб Квітко, Іцик Фефер та інші. Серед відвідувачів будинку, що тимчасово проживали там і приїжджали в гості, був їдишський письменник-символіст Дер Ністер, якому належать есеї про Харків у збірці “*Noypsthtet: fartseykhnungen*” (“Столиці: нариси”).

Мета дослідження – визначити особливості опису їдишським письменником Дер Ністером розвитку й трансформації міста Харкова. Треба зважати на те, що Харків перебував поза межами смуги осілості в Російській імперії й, отже, не становив важливості в єврейському культурному житті, а на початку ХХ ст. належав до низки “столиць” літератури мовою їдиш, як-от Київ, Варшава, Берлін чи Нью-Йорк.

В есеї “Четвертий Харків” Юрій Шевельов пише про етапи трансформації і переродження міста: “Був Харків слобід, хуторів і ремісників. Був Харків – провінційне купецьке місто неісходимої і безвихідносірої Російської імперії. Тепер Хвильовий проголошує третій Харків: символ українського урбанізму. Здибленої і м’ятежної України” [2]. Й. Петровський-Штерн наводить цитату Давида Фельдмана, співавтора й співупорядника, разом із Лейбом Квітком, антології української літератури в перекладі їдишем: “Харків нині – це поєднання Парижа й Полонного” [6, с. 122]. Тож третій Харків, або Харків Хвильового, за визначенням Шевельова, можна також назвати й містом розквіту

їдишської періодики, книгодрукування, розвитку культури та міжкультурного обміну. Відповідні рефлексії щодо “нового” міста починають з’являтися в художніх текстах їдишських письменників. Оскільки, за свідченням Геннадія Естрайха, питання про “зсув” їдишського літературного центру з Києва до Харкова постає в 1924 році й визначається передовсім розквітом їдишомовної преси, появою низки часописів [5, с. 73], можна стверджувати, що в середині 1920-х років Харків з’являється на мапі літературних осередків – “столиць” – їдишської літератури, властиво літератури модерністської та авангардної. Втім, свідчення та мистецькі рефлексії про Харків, його порівняння з іншими культурно-літературними центрами з’являються в єврейських письменників і раніше. Зокрема, Герш Смоляр у середині 1920-х років пише: “Після затишної єврейської атмосфери в Києві та дружнього кола єврейських студентів у Москві Харків здавався мені чужим, холодним містом” [цит. за: 1, с. 86]. Їсроел Єгошуа Зінгер, письменник, журналіст, кореспондент американського їдишського часопису “Der Forverts” і брат нобелівського лавреата Башевіса-Зінгера, залишає суголосні Смоляру спогади про “важке, індустріальне, незатишне місто” [цит. за: 1, с. 87]. Про Харків, що “досі є пустелею”, пише й київський письменник Давид Волкенштейн [цит. за: 1, с. 87]. Отже, репортажні, фактологічні свідчення тогочасних єврейських письменників дають змогу скласти уявлення про контраст, що гостро постає перед новоприбулими в це місто, – контраст, що для єврейських письменників увиразнюється також і фактично цілковитим браком Харкова в єврейському контексті в дорядянський період. Згодом можна буде побачити відмінність між цими свідченнями і враженнями Дер Ністера, що прибуває в Харків пізніше, у 1930 році, після насиченого етапу життя і творчості у Ваймарському Берліні.

Також побутування харківського художнього тексту, і зокрема утопічне бачення цього міста, його нової ролі, що відрізняється від “пустелі” чи “важкого, незатишного” місця, знаходимо в Раїси Троянкер, Леоніда Первомайського і в новелі Калмана Зінгера “Еденія: у місті майбутнього”. Спостерігається формування локального тексту й міського топосу в їдишській літературі, що намагалася, за Урі-Цві Грінбергом, прямувати “до міст-сповнених-електрики, до мостів, хмарочосів, кав’ярень, омани, ганьби та опіуму”, бо їдишських письменників “штетл вихаркав <...> із кров’ю, судомно вивергнув <...> у розтривожене піднебіння” [3]. Репрезентація міста, отже, стає важливим свідченням оновлення цілої епохи і збігається з візіями комуністичної, соціалістичної утопії.

Твори Дер Ністера (справжнє ім’я – Пінхас Каганович) поєднують у собі впливи єврейської текстологічної традиції і нарації, представлені, зокрема, оповідками рабі Нахмана, одного з трьох класиків їдишської

літератури І. Л. Переца, а також німецького романтизму (наприклад, Е. Т. А. Гофман). Почавши з 1913 року, з першим оповіданням під назвою “A mayse” (“Оповідка”), Дер Ністер дедалі глибше занурюється в символізм і на початок 1920-х років постає як видатний автор, що розкриває приховане, тасмниче у всіх сферах зовнішнього та внутрішнього життя людини. Це знаходить виявлення і під час його захоплення соціалістичними ідеями, що набуває форми майже екстатичного провидіння з потребою “паломництва на святий Схід” – в СРСР, куди і приїжджає після Берліна Дер Ністер [7].

Есеїстичні нариси про Харків з’являються спершу в харківському часописі “Di royte velt” (“Червоний світ”), протягом 1932–1935 рр., а пізніше друкуються окремою книгою під назвою “Hooytshtet: fartseykhungen” (“Столиці: нариси”). Три столиці, що описує Дер Ністер, – це Ленінград (Петербург, Петроград,) колишня імперська столиця, Москва, радянська столиця, а також Харків – нова столиця радянської України. Фактологічність та об’єктивний виклад поєднуються з характерними для текстів Дер Ністера елементами містики та (про)видіння.

На початку першого розділу про Харків для опису швидкої розбудови і трансформації міста використовується поняття з юдейської містики – “З нічого постає цілий світ”¹ (yesh mi-ayn) [4, с. 8]. “Одіж Творця” (sheferishe malbushim) приміряють на себе “творці нового Харкова”: “...ціле нове покоління, що до того було запахане в тісні лещата, розпросталося і словом і ділом” [4, с. 11]. Ліхтарна, електрична утопія Урі-Цві Грінберга, до якої прагнуть вивергнуті зі штетла поети, – увиразнюється зазначенням, що “ще зовсім недавно люд тут і там перегукувався на вулицях, адже ліхтарів не було”, а тепер ціле місто є втіленням світлого майбутнього [4, с. 8]. Водночас захоплення і наголошення ідеї “творіння міста майбутнього з нічого” поєднуються – або увиразнюються – історичною некоректністю викладу, що трапляється подекуди: Харків у Дер Ністера – це місто, що “за царського режиму не відіграло в українському культурному житті абсолютно ніякої ролі” [4, с. 9]. Будівлі в центрі Харкова письменник називає “будівлями без минулого і без традиції”, а трансформація міста є водночас і його “деформацією” – новий, стрімкий у висоті й у розвитку центр відвертається від старого, росте всупереч і від нього [4, с. 13]. Архітектурним центром футуристичного міста є будинок Держпрому як утілення візії майбутнього – Дер Ністер описує його як величезний музичний інструмент, що приховує у своїх стінах “неймовірну музику” [4, с. 15].

Отже, виклад низки фактів, як-от: кількість навчальних закладів різних ступенів освіти, кількість професійно-технічних училищ, бібліотек

¹ Тут і далі авторський переклад.

і культурно-мистецьких центрів, – поєднується із персоніфікацією міста, що “гуде й хукає багатьма заводами, постійно втомлює себе тяжкою працею”, містичними метафорами, захопленням “браком історії”, умисним позбавлення міста історичної тяглості [4, с. 9]. Це відрізняється від образу міста у Хвильового, що постає нашаруваннями століть різних форм міської культури і поєднанням хуторів, провінції, міщанського міста, індустріального центру [2]. Отож можна припустити, що важливу (імовірно, визначну) роль у візії Харкова Дер Ністера відіграла його фактична відсутність у цьому місті під час безпосередніх процесів урбанізації та індустріалізації і його репрезентація Харкова (а також і всіх трьох столиць у нарисах) є захопленим поглядом відстороненого споглядача, що залишає фактологічну інформацію в місцях, які могли б підкреслити вже сформовану суб’єктивну візію міста та його утопічного майбутнього.

Література:

1. Естрайх Г. Культура мовою їдиш. К. : Дух і Літера. 2015. 320 с.
2. Шевельов Ю. Четвертий Харків [Електронний ресурс]. URL: <https://maidan.org.ua/2011/09/yurij-shevelov-chetvertij-harkiv/>
3. Albatros, Zhurnal for dem nayem dichter un kinstler oysdruk / Edited by Uri Zvi Grinberg. Warsaw : M. Y. Fraid, 1922.
4. Der Nister. Hoypshtet: fartseykhenungen. Kharkiv : Literatur un kunst, 1934. 252 с.
5. Estraikh G. The Kharkiv Yiddish literary world, 1920s-mid-1930s, East European Jewish Affairs, 32:2, 70–88, 2002. DOI: 10.1080/13501670208577976
6. Petrovsky-Shtern Y. The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew. New Haven : Yale University Press, 2009. 344 p.
7. Roskies D. The Lost Art of Yiddish Storytelling. Cambridge – Massachusetts, 1995. 419 p.
8. Shkandrij M. National Modernism in Post-Revolutionary Society: The Ukrainian Renaissance and Jewish Revival, 1917–1930 / In: Shatterzone of empires: coexistence and violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman borderlands. Edited by Omer Bartov and Eric D. Weitz. Bloomington: Indiana University Press, 2013. P. 438–448.